

Apie disertacijų gynimą Vilniaus universiteto Istorijos fakultete

DAR VIENA NETRADICINĖ DISERTACIJA

Tokiais žodžiais prof. habil. dr. Edvardas Gudavičius apibūdino Istorijos fakulteto Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedroje doktorantūrą baigusios Rasos Čepaitienės disertaciją „Kultūros paveldo sampratos Lietuvoje XX amžiuje“ (netradicinių disertacijų pirmtaku laikydamas pernai metais apgintą Nerijaus Šepečio mokslinį darbą). R. Čepaitienės disertacija buvo sėkmingai apginta 2003 m. balandžio 10 d. Gynimui pirmininkavo prof. habil. dr. Vyintas Bronius Pšibilskis. Gynimo posėdyje dalyvavo doktorantūros komiteto nariai: pirmininkas ir darbo vadovas prof. dr. Alfredas Bumblauskas, prof. habil. dr. E. Gudavičius, prof. habil. dr. Vacys Milius. Komiteto narys prof. habil. dr. Zenonas Norkus dėl svarbių priežasčių gynimo posėdyje nedalyvavo. Disertaciją oficialiai oponavo habil. dr. Alvydas Nikžentaitis ir dr. Jonas Glemža.

Disertacijos darbo tikslas buvo išsiaiškinti kultūros paveldo sampratas XX a. Lietuvoje ir įvertinti jų funkcionavimo Lietuvos visuomenėje bei tarp specialistų pobūdį ir kokybę. Reikia pažymėti, kad R. Čepaitienė, rinkdamasi savo disertacijos objektą, apsiribojo vien materialiuoju paveldu, o dvasinio paveldo sritį paliko už tyrimo ribų. Lietuvos moksle ir praktikoje egzistuoja sąvokų „paminklas“ ir „paveldas“ vartojimo painiava. Būtent pastarosios sąvokos pasirinkimas disertacijoje liudija sąmoningą ty-

rėjos paradigminę poziciją. Kaip pažymi pati disertantė, vartojant „paminklo“ konceptą parbrėžiamas praeities liekanos išskirtinumas, elitiškumas, o pasirinkus „paveldo“ sąvoką akcentuojamas universalumas, prieinamumas, demokratiškumas.

R. Čepaitienės atliktas mokslinis darbas mūsų istoriografijoje yra novatoriškas (ir, A. Bumblausko žodžiais tariant, avantiūristiškas gerąja prasme) mažiausiai dėl kelių priežasčių. Darbo netradiciškumą visų pirma lemia jo chronologinės ribos – disertacijoje analizuojami per visą XX a. įvykę paveldosaugos pokyčiai, reiškiniai, įvykiai. Daugiausia dėmesio skiriama prieškarui, sovietmečiui ir nepriklausomybės laikotarpiui. (Kadangi sovietinės kultūros tyrimų būklė Lietuvoje apverktina, išskyla dar viena R. Čepaitienės „avantiūra“.) Tiriamos problemos chronologinę apimtį disertantė pagrindė pristatydama dabartinę Lietuvos paveldosaugos situaciją. Pastaroji liudija „[...] aiškesnio ir kompleksiškesnio paveldo problemų matymo, strateginio jų sprendimo planavimo ir, galiausiai, detalesnės ateities paveldosaugos vizijos stoką“. Tyrimo problematika buvo sureikšmintą klausimu: kokios nūdienos paveldosaugos problemų priežastys? Tad disertacijos objektas išplaukė ne vien iš jo reikšmės istorijos mokslo struktūrai, bet ir iš nūdienos istorinės kultūros aktualijų. Akivaizdu, kad norint atsakyti į disertantės iškeltą klau-

simą, būtina konstruoti paveldosaugos Lietuvoje laiko modelį – reikšminga paminklosaugos kaip dalyko susiformavimo Lietuvoje data, raidos etapai, kurie, kaip paaiškėjo tyrimo metu, ne visuomet sutapo su esminiais valstybingumo lūžiais. Laiko modelio paieškoms bei paveldosauginės minties Lietuvoje „diagnostikai“ disertacijoje buvo integruota teorinė užsienio paveldosaugos literatūra, svarstanti paveldo sampratų Vakarų civilizacijoje evoliucijos periodizacijos, klasifikacijos ir kitas problemas. Išsamus autorės susipažinimas su Vakarų ir Vidurio Europos bei Japonijos paveldosaugos realijomis leido Lietuvoje vykusius istorinės kultūros reiškinius tipologizuoti minėtų regionų kontekste. Gynimo metu disertantė prisipažino, kad savo analizei pritaikė ir E. Gudavičiaus „pastumtos kortų kaladės dėsnį“.

Naujas yra disertacijos problemos formulavimo būdas. R. Čepaitienė nėjo paprasčiausiu ir jau tapusiu įprastu paveldosaugos problemų tyrimo keliu – apsiriboti paveldo apsaugos institucijų, administracinio aparato ar juridinių aktų istorinės raidos analize (juolab kad tam tikrų laikotarpių paveldosaugos problemoms skirtų faktografinio pobūdžio studijų Lietuvoje tikrai netrūksta). Autorė ėmėsi atskleisti paveldo idėjų Lietuvoje istoriją istoriografijos ir plačiau – tam tikrų laikotarpių istorinės sąmonės aktualiųjų kontekstuose, nes būtent tiek konkrečios epochos paveldosauginės nuostatos, tiek istorinės idėjos kyla iš to paties šaltinio – istorinės sąmonės. Disertantei buvo svarbu nustatyti šių trijų dėmenų tarpusavio sąveikavimą. Tad disertacijoje XX a. Lietuvos istorija matoma daugeriopai: per istoriografijos – istorinės sąmonės – kultūros paveldo triadą.

Kultūros paveldo sampratas R. Čepaitienė atskleidė keturiais požiūriais: 1. *turinio verčių* (kuriuos objektus konkrečioje epochoje nuta-

riama saugoti?); 2. *motyvacijų* (kodėl vieni daiktai tampa tyrimo ir apsaugos objektais, o kiti – ne, kas lemia šį pasirinkimą?); 3. *modalumų* (kokias priemones naudojant įmanoma paveldą išsaugoti ir perduoti ateičiai?); 4. *panaudos būdų* (kam tarnauja išsaugotieji paveldo objektai (mokslui, turizmui, utilitariai paskirčiai ar pan.?).

Tyrimo problemos savitumas lėmė specifinių šaltinių panaudojimą. Daugiausia analizuota spauda, nes, pasak disertantės, „publikacijose būta didžiausios tikimybės aptikti vienokį ar kitokį santykio su praeities paveldu išdėstymą [...]“. Taip pat disertacijoje naudota archyvinė medžiaga, paminklosaugos sferą reglamentuojantys įstatymai ar kiti (skelbti ir ne) norminiai dokumentai. Buvo remtasi iki šiol į tyrinėtojų akiratį nepatekusiais šaltiniais, kaip antai Išplėstinės mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos posėdžių protokolais iš Kultūros paveldo centro archyvo ir Architektų sąjungos medžiaga (ypač stalininio ir chruščiovinio laikotarpio specialistų nuostatas atspindinčiais dokumentais) iš Lietuvos literatūros ir meno archyvo. Neskelbtų šaltinių paiešką ypač sunkino didelė sovietinio laikotarpio archyvų netvarka.

Užsibrėžtam tikslui pasiekti R. Čepaitienė daugiausia rėmėsi ne *kiekybinio* (apdoroti kiek įmanoma visus šaltinius, istoriografiją ar pagalbinę literatūrą), bet *kokybinio* informacijos atrankos kriterijumi – siekta remtis tais tekstais, kurie atspindi kultūros paveldo sampratą arba gali tapti jų paieškos šaltiniu. Siekiant nubrėžti paveldosauginės minties XX a. konfigūracijas ir išryškinti paveldo apsaugą veikusių kultūrinius bei politinius procesus, tyrimui buvo taikytas *istorinis* metodas, o norint palyginti paveldo sampratas Lietuvoje su vyraujančiomis kitose šalyse – *komparatyvinis* tyrimo būdas. Tiriant so-

vietmetį į pagalbą pasitelktas kol kas tarp istorikų menkai paplitęs *sociologinis* nestruktūruoto interviu metodas. Pakalbinusi keletą to meto paminklosaugos specialistų (N. Kitkauską, R. Stulpiną, R. Jalovecką ir kt.) disertantė iš dalies užpildė teorinės minties sovietmečio šaltiniuose spragą. Šis tyrimo būdas, suvokiant jo trūkumus ir ribotumą, buvo taikytas kaip pagalbiniš.

Užsibrėžtus uždavinius autorė gvildena trijuose skyriuose, sudarytuose remiantis chronologiniu principu: „Kultūros vertybių apsauga Nepriklausomoje Lietuvoje“, „Lietuviškoji sovietinė paminklosauga (1945–1990). *Ideologijos imperatyvai ir realybės poreikiai*“, „Nuo paminklų prie paveldo? *Požūriai į kultūros palikimą šiandienos Lietuvoje*“.

Paveldosaugos idėjų suvokimas plačiame laiko ir erdvės kontekste leido priėti išvadą, kad „[...] antikvarizmas kaip pirmoji intereso materialiosios praeities liekanoms forma, Vakaruose klestėjusi nuo Renesanso iki XIX a. I p., Lietuvoje užsitęsė iki pat sovietmečio. Modernioji paminklosauga Lietuvoje, lyginant su europiniais analogais, vėlavo susiformuoti daugiau kaip šimtmečiu. [...] Dėl paminklosaugos raidos procesų vėlavimo Lietuvoje sunku užtikrintai kalbėti ir apie kokybinius šios sferos pokyčius atgavus nepriklausomybę – vargu ar galima drąsiai teigti jau įvykus aiškų paradigminių perėjimą nuo paminklosaugos prie paveldosaugos, nors kai kurių pavienių šiuolaikinės vakarietiškos paveldosaugos tendencijas atspindinčių ženklų pasirodė dar sovietmečio pabaigoje (siūlymai žvelgti į paveldą ne elementiška, o struktūriškai ir sistemaiškai ir pan.)“.

Tyrimo metu paaiškėjo, kad „[...] negalima kultūros paveldo idėjų raidos etapų automatiškai tapatinti su valstybingumo lūžius žyminčiais laikotarpiais. Akivaizdžiausias to pavyzdys – prieškarinio paminklosaugos pabaigos data (tai

rodo tuo laiku parengto ir pirmuoju sovietmečiu priimto pirmojo Kultūros paminklų apsaugos įstatymo likimas. Jis galiojo nacių okupacijos laikais ir buvo panaikintas tik po karo).“

Kaip nūdienos paveldosaugos nesekmių priežastis disertantė nurodė už šią sritį atsakingų institucijų nestabilumą, aiškios juridinės bazės ir kompetentingų specialistų trūkumą, kuris neleido išplėtoti nei valstybinės, nei juo labiau visuomeninės paveldosaugos sistemos. Valstybinės paveldosaugos silpnumui prieškariui ir atkūrus nepriklausomybę „pasitaravo“ „[...] privataus ir viešo interesų susidūrimas ir nesugebėjimas šios juridinės kolizijos išspręsti visoms suinteresuotoms pusėms priimtiniu būdu, arba, atvirkščiai, per didelis valdžios kišimasis į šią sritį (sovietmečiu), siekiant išnaudoti paveldą daugiausia kaip politinį resursą“.

Gynimo metu oponentai teigiamai įvertino atliktą darbą ir išsakė kai kurių tyrimo vertės nemenkinančių pastabų. Habil. dr. Alvydas Nikžentaitis atkreipė dėmesį į R. Čepaitienės disertacijos temos aktualumą dabarčiai, kai daugelį paveldosaugos problemų Lietuvoje išspręsti nesiseka neturint aiškios paveldosaugos vizijos. Oponentas atkreipė dėmesį į disertacijos temos chronologinių ribų platumą (toks kol kas retai pasitaiko rašant daktaro disertacijas), autorės gebėjimą sėkmingai naudoti įvairius socialinių, tautinių ar ideologinių vertybių analizės metodus, teorinės Vakarų paveldosauginės literatūros integravimą aiškinant Lietuvoje vykstančius procesus. Habil. dr. Alvydas Nikžentaitis teigė, kad disertacijoje liko neatsakyta į klausimą, kaip būtent Lietuvos istorijos sampratos išplėtimas atsiliepė mintims apie paveldosaugą, kritikavo pernelyg didelį disertantės susikoncentravimą į Vidurio Lietuvą ir Katalikų bažnyčios kulto pastatus.

Dr. J. Glemžos kritinės pastabos apsiribojo sovietmečiu. Oponentas, be kita ko, suabejojo,

ar objektyvu šį laikotarpį vertinti pagal 1988–1992 m. paskelbtą medžiagą, kada buvo padidinta kritika ar net visiškai neigiama to meto paminklosauga. Taip pat jis nesutiko su pernelg kategorišku R. Čepaitienės teiginiu, „kad sovietmečiu niekuomet nebuvo ir negalėjo būti nuoseklios kultūros paveldo politikos“.

Disertantė pagrįstai atsakė į oponentų pastabas, bandė laužyti nusistovėjusią disertacijų gynimo tvarką ragindama į diskutuotinių problemų svarstymą įsitraukti auditoriją (pvz., provokavo atsakyti į klausimą, ar istorikas gali leistis į dabarties tyrinėjimus?).

Palankiai disertantės darbą įvertino doktorantūros komiteto nariai. Ypač išsiskyrė kiek neįprastos atsiliepimui *esé* formos prof. habil. dr. Zenono Norkaus pranešimas. Jį, kadangi minimas komiteto narys nedalyvavo, perskaitė prof. dr. A. Bumblauskas. Pranešimo autorius tyrimą įvardijo ne tik kaip labai solidų indėlį į paveldosaugos idėjų Lietuvoje istoriją, bet ir kaip tvirtą paveldosaugos Lietuvoje sociologijos, analogiškai meno, sporto, medicinos ir pan. šakinių sociologijų pagrindą. Komiteto narys atski-

rai pažymėjo konceptualią darbo kalbą ir gerą disertacijos stilių.

Prof. habil.dr. E. Gudavičius pateikė išsamią R. Čepaitienės tyrimo esminių idėjų santrauką, leidžiančią auditorijai susidaryti įspūdį apie tyrimo pobūdį ir kokybę. Prof. habil. dr. Vacys Milius įvertino disertantės kritiškumą ir objektyvumą (nė vieno laikotarpio paveldosauga neidealizuojama), įspūdingą šaltinių bei literatūros sąrašą (641 pozicija). Prof. habil. dr. V. B. Pšibilskis atkreipė dėmesį į nefaktografinį, probleminį darbo pobūdį, platų autorės akirtatį ir mokslinę brandą, kuri ypač akivaizdi gvildenant nūdienos paveldosaugos problemas. Prof. dr. A. Bumblauskas apibendrino oponentų bei komiteto narių išsakytas mintis ir tarė porą žodžių apie R. Čepaitienės tyrimo avantiūrizmą (disertantės darbo vadovo išvardyti rizikingi „ėjimai“ buvo paminėti šiame rašinyje).

Doktorantūros komiteto nariai vienbalsiai pasisakė už tai, kad R. Čepaitienei būtų suteiktas humanitarinių mokslų daktaro laipsnis.

Rūta Šermukšnytė